

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών
ΜΠΣ Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία
«Όψεις του Κρητικού Ζητήματος:
Το ελληνικό εκστρατευτικό Σώμα στην Κρήτη
μέσα από το προσωπικό ημερολόγιο του Τιμολέοντα Βάσσου
(1897)»

ΜΑΡΙΑ Σ. ΚΟΥΒΑΡΗ

Επιβλέπων καθηγητής: Αντώνιος Κλάψης

Αθήνα, Ιανουάριος 2025

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή/φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίας στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Περίληψη

Η ανά χειράς διπλωματική εργασία δεν αποτελεί τη ρανκιανή προσπάθεια μίας ιστορικού να «αφηγηθεί τα γεγονότα όπως ακριβώς έγιναν» και δεν διεκδικεί καμία αντικειμενικότητα. Αντίθετα, σκοπό έχει να αναδείξει μια, άγνωστη στο ευρύ κοινό, όψη του Κρητικού Ζητήματος, την αποστολή του ελληνικού Εκστρατευτικού Σώματος στη νήσο Κρήτη τον Φεβρουάριο του 1897 μέσα από πρωτογενές αρχειακό υλικό, το ημερολόγιο του επικεφαλής αξιωματικού της. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο ίδιο το αρχειακό υλικό, σπανιότατο λόγω της μοναδικότητάς του και επιφανειακά μόνο διερευνημένο, στα χαρακτηριστικά και τα περιεχόμενά του. Τα επόμενα κεφάλαια θα αναπτυχθούν με χρονολογική σειρά και η διάρθρωσή τους θα λάβει την εξής μορφή: στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται αδρομερώς γεγονότα τα οποία άπτονται του Κρητικού Ζητήματος έως το 1897 όπως τα επαναστατικά κινήματα από το 1830 έως το 1895, ο Οργανικός Νόμος και οι τουρκικές σφαγές στη πόλη των Χανίων τον Ιανουάριο του 1897 με σκοπό της επισκόπησης την ανάδειξη των ιδιαίτερων συνθηκών στη Μεγαλόνησο. Στο τρίτο κεφάλαιο, το οποίο αποτελεί και το κύριο σώμα της εργασίας, αναλύεται η καθ' αυτό δράση του εκστρατευτικού σώματος από τη στιγμή κατά την οποία ο επικεφαλής του, Συνταγματάρχης Τιμολέον Βάσσος έλαβε εντολή επέμβασης την 1η Φεβρουαρίου 1897 έως την επιστροφή του με τον κατάπλου στον Πειραιά λίγους μήνες αργότερα στις 28 Απριλίου του ίδιου έτους μεσούντος του Ελληνοτουρκικού Πολέμου με την παρούσα να εστιάζει σε επιχειρησιακές και διπλωματικές εξελίξεις στο εν λόγω διάστημα σκιαγραφώντας παράλληλα τόσο τις εθνικές επιδιώξεις όσο και την εμπλοκή των Μεγάλων Δυνάμεων στην εν λόγω ιστορική συγκυρία. Η παρούσα ολοκληρώνεται με μια επισκόπηση των διπλωματικών επακόλουθων έως την αυτονομία της Νήσου με την έλευση του εντολοδόχου των Μεγάλων Δυνάμεων Πρίγκιπα Γεώργιου ως Ύπατου Αρμοστή τον Δεκέμβριο του 1898.

Λέξεις – Κλειδιά

Κρητικό Ζήτημα, Τιμολέον Βάσσος, ημερολόγιο Μονάδος, Εκστρατευτικό Σώμα, Μεγάλες Δυνάμεις, Ελληνοτουρκικός Πόλεμος 1897.

"Aspects of the Cretan Question:
The Greek expeditionary Corps in Crete
through the personal diary of Timoleon Vassos (1897) "

Maria S. Kouvari

Abstract

This thesis is not the rankian attempt of a historian to "recount the events as they happened" and does not claim any objectivity. On the contrary, it aims to highlight an aspect of the Cretan Question that is unknown to the public, the mission of the Greek Expeditionary Corps to the island of Crete in February 1897 through primary archival material, the diary of its chief officer. The first chapter refers to the archival material itself, rare due to its uniqueness and only superficially explored, its characteristics and contents. The following chapters will be developed in chronological order and their structure will take the following form: In the second chapter, events that are related to the Cretan Question up to 1897 are presented in an indirect manner, such as the revolutionary movements from 1830 to 1895, the Organic Law and the Turkish massacres in the city of Chania in January 1897, with the aim of highlighting the special conditions in the Megalona Island. In the third chapter, which constitutes the main body of the work, the action of the expeditionary corps is analysed from the moment when its leader, Colonel Timoleon Vassos received the order to intervene on 1 February 1897 until his return to Piraeus a few months later on 28 April of the same year in the midst of the Greek-Turkish War, with the present paper focusing on operational and diplomatic developments in this period, outlining both the national aspirations and the involvement of the Great Powers in this historical context. This concludes with an overview of the diplomatic aftermath leading up to the island's autonomy with the arrival of the Great Powers' commissioner Prince George as High Commissioner in December 1898.

Keywords Cretan Question, Timoleon Vassos, Unit calendar, Expeditionary Corps, Great Powers, Greek-Turkish War 1897.

Βιβλιογραφία

Ελληνική:

Αστροπελεκίδης, Μ. (1897), *Η απόφασις των Κρητών*, (χ.τ),(χ.ε)

Ασπρέας, Γ. (1930), *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος. 1821-1928*, τ. Β', Αθήνα.

Βακαλόπουλος, Απ. Ε. (1996), *Νέα ελληνική ιστορία (1204-1985)*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

Βερέμης Αθ. (2015), «Οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις- Τανζιμάτ», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. 30: *Νεώτερος ελληνισμός από 1833 ως 1881*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σ. 170-173.

Βλάχος, Αν. (1900), *Ποιήματα Τιμολέοντος Βάσσου και Ιωάννου Καλογερά*, (χ.εκ.), εν Χανίοις.

Γαρδίκας, Αικ. (2007), «Η Μεσοβασιλεία και η πρώτη περίοδος της βασιλείας του Γεωργίου Α' (1862-1881)», στο: *Ελληνική Ιστορία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σ. 563-585.

Γαρδίκας, Αικ. (2008), «Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα(1821-1923)», στο: *Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους. Διεθνές πλαίσιο, εξουσία και πολιτική τον 19ο αιώνα*, Νεφέλη, Αθήνα, σ.119-148.

Γιανουλόπουλος, Γ. (2003). «*Η ευγενής μας τύφλωσις...*»: *Εξωτερική πολιτική και «Εθνικά Θέματα» από την ήττα του 1897 έως την μικρασιατική καταστροφή*. Βιβλιόραμα, Αθήνα.

Δερτιλής, Γ. (2014), *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.

Δετοράκης, Θ, (1990), *Ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο Κρήτης.

Δημαράς, Κ. Θ. (1995), *Η μέθοδος της Ιστορίας, ιστοριογραφικά και αυτοβιογραφικά σχόλια, συνεντεύξεις με τους Σ. Πεσματζόγλου και Νίκο Αλιβιζάτο*, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα.

Διαμαντούρου, Ιωάν. (2015), «Η Κρητική Επανάσταση (1866-69)», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. 30: *Νεώτερος ελληνισμός από 1833 ως 1881*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σ. 255-268.

Διβάνη, Λ. (2010), *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947): Απόπειρα πατριδογνωσίας*, Καστανιώτης, Αθήνα.

Έκδοσις «Ηρώου Πολεμιστών», Συνδ. Εφ. Αξιωματικών Χανίων και Επιτροπής Μνημείου Ελευθερίας (1927), *Ο βομβαρδισμός του Ακρωτηρίου κατά το έτος 1897*, εκ του τυπογραφείου Ν. Κ. Περάκη, Χανιά. (Στην παρούσα ως: Έκδοσις)

Επίτομη Παγκόσμια Στρατιωτική Ναυτική Αεροπορική Εγκυκλοπαίδεια, (2005), Στρατηγικές Εκδόσεις, Αθήνα (Στην παρούσα ως: Εγκυκλοπαίδεια).

Καλλιβερετάκης, Λεων. (2011), «Το πολιτικό περιβάλλον από τον ξεσηκωμό του 1866 στην Κρητική Πολιτεία» στο: συλλογικό *Ελευθέριος Βενιζέλος -Από την Τουρκοκρατούμενη Κρήτη στον Εθνικό Διχασμό*, επιμ. Θ. Βερέμης & Η. Νικολακόπουλος, Τα Νέα Ιστορία, τόμος Α', Αθήνα, , σελ. 33-42.

Καραθανάση-Μανουσάκη, Αγγ. (2017), «Ο ρόλος της Ελισάβετ β. Κονταξάκη στις πολιτικές εξελίξεις στην Κρήτη κατά την τριετία 1856-1858», *Έν Χανίοις*, σ.85-110.

Κλάψης, Αντ. (2019), «Στο κλουβί της Ελλάδος της στενής μας κλεισμένοι». *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης 1821-1923*, Πεδίο, Αθήνα.

Κολιόπουλος, Ι. (1997), «Ληστεία και αλυτρωτισμός στην Ελλάδα του 19ου αιώνα», στο: Θ. Βερέμης κ.ά, *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεώτερη Ελλάδα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.

Κρεμμυδάς, Β. (2010), *Η Μεγάλη Ιδέα. Μεταμορφώσεις ενός εθνικού ιδεολογήματος*, Τυποθήτω, Αθήνα.

Κωφός, Ευάγ. (2015), «Οι επαναστάσεις των υπόδουλων», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. 31: *Νεώτερος ελληνισμός από 1833 ως 1881*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σ. 69-78.

Λεβίδης, Ν. (1898), *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος. Μέρος Β'. Πως ενήργησεν ο εμπορικός στόλος*, εκ της Βασιλικής Τυπογραφίας Ν.Γ. Ιγγλέση, εν Αθήναις.

Λεξικόν (1929), *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 2ος /4ος Αθήναι.

Μαζαράκης, Α.Α. (1950), *Ιστορική μελέτη 1821-1897 και ο πόλεμος του 1897*, Τυπογραφείον Φρ. Α. Μπουκούρη, Αθήναι.

Μαρωνίτη, Ν. (2009), *Πολιτική εξουσία και εθνικό ζήτημα στην Ελλάδα 1880-1910*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

Μητσού, Μ. (2006), «Έκαστος τόπος έχει την πληγήν του. Ο αντίλογος στον μεγαλοϊδεατισμό.» στο: *Ο ελληνισμός στον 19ο αιώνα. Ιδεολογικές και αισθητικές αναζητήσεις*, Καστανιώτης, Αθήνα, σ. 66-75.

Μουρέλλος, Ι. (1950), *Ιστορία της Κρήτης*, τόμος Γ'.

Μπατζέλη, Άν. (2020), «Όψεις του Κρητικού Ζητήματος (1821-1866) Από τη διεθνοποίηση στο κίνημα των αντεπαναστατών», εν *Χανίοις*, τόμος 14^{ος}, Περίοδος 3^η, σ. 225-245.

Ξανθουδίδης, Στέφ. (1909), *Επίτομος ιστορία της Κρήτης : από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, (Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία), Εν Αθήναις.

Οικονομόπουλου, Ηλ. Ι. (1897), *Η ιστορία του ελληνοτουρκικού πολέμου*, Εκδοτικό Κατάστημα Γεωργίου Δ. Φέξη, Εν Αθήναις.

Πάγκαλος, Θεόδ. (1950), *Τα απομνημονεύματά μου 1897-1947. Η ταραχώδης περίοδος της τελευταίας πεντηκονταετίας*, τομ. Α': 1897-1913, Αετός, Αθήναι.

Παλουμπής, Ιωαν. (2012), *Ο ναυτικός πόλεμος του 1912-1913*, Αθήνα.

Παπαδάκης, Νικ. Εμμ. (Παπαδής) (2018), *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος, ο ηγέτης. Βιογραφία*, Εθνικό Ίδρυμα «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος και Εστία, Αθήνα.

Πετρόπουλος, Ιωάν., Κουμαριανού, Αικ. (2015), «Το ελληνικό κράτος από το 1833 έως το 1862. Το Ανατολικό Ζήτημα (1839-1841) και ο αντίκτυπος στην Ελλάδα», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ. 30: Νεώτερος ελληνισμός από 1833 ως 1881, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σ. 8-106.

Πικρός, Ιωάν. (2015), «Προς τον πόλεμο του 1897», στο: *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τομ. 32: Νεώτερος ελληνισμός από 1881 ως 1913, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σ. 88-125.

Πικρός, Ιωάν. (2015), «Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897», στο: *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τομ. 32: Νεώτερος ελληνισμός από 1881ως 1913, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σ. 125-160.

Σαζανίδης, Χ. Ζ. (1995), «Τα όπλα των Ελλήνων», στο: *Ο οπλισμός του Ελληνικού Στρατού* Γενικό Επιτελείο Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Θεσσαλονίκη.

Σήφακας, Γ. (επιμ.), (1953), *Επαναστατικόν στρατόπεδον Ακρωτηρίου (ημερολόγιον και πρακτικά) 1897*, [χ.ε.], Αθήναι.

Σκοπετέα, Έλ. (1988), *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, Αθήνα.

Σπηλιωτόπουλος, Α. (1897), *Ιστορία του Ελληνοτουρκικού Πολέμου επί τη βάσει πολλών διπλωματικών και ιστορικών εγγράφων*, Τυπ. Παρασκευά Λεωνή, εν Αθήναις.

Σταυριανός, Λ. (2007), *Τα Βαλκάνια από το 1453 και μετά*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

Ψιλάκης, Β. (1909), *Ιστορία της Κρήτης*, τ.Γ', εν Χανίοις.

Couturier, H. (1911), *Η Κρήτη: ή θέσις αὐτῆς ἐξ ἀπόψεως τοῦ διεθνοῦς δικαίου*, Ἡράκλειο, Η ΙΔΗ.

Dakin, D. (2001), *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, μτφ Α. Ξανθόπουλος, ΜΙΕΤ, Αθήνα.

Skinner, I.E.I. (1868), *Σκληραγωγία εν Κρήτη κατά το 1867*, μτφρ. Θ. Γ. Δίξων, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Εν Αθήναις.

Von der Goltz, L. C. (1899), *Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος και ο τουρκικός στρατός*, Κωνσταντινίδου, Αθήνα.

Περιοδικά

Ανδριώτης, Ν. (2004), «Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στην Κρήτη, 1821-1924, ένας αιώνας συνεχούς αναμέτρησης εντός και εκτός του πεδίου μάχης», *Μνήμων* 26.

Κιτρομηλίδης, Π. (1981), «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 13 (Δεκέμβριος), σ. 61- 70.

Σβορώνος, Ν. (1983), «Η ανατολική πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων και η Κρητική Επανάσταση του 1866», *Αριάδνη* 1, , σ.308-319.

Ξενόγλωσση:

Bérard, V. (1900). Les affaires de Crète, Colin et Cie, deuxième édition, Paris.

Conway's Maritime Press Ltd (1979), *All the world's fighting ships 1860-1905*, Chesneau, R. & Kolesnik Eug. (επιμ.), Mayflower Books, New York.

Driault E. - Lheritier, M. (1925-1926), Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours, Les Presses Universitaires de France, v. IV. Paris.

Kallivretakis, L. (2006), "A Century of Revolutions: The Cretan Question between European and Near Eastern Politics", στο: P. Kitromilides, *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, Edinburgh University Press, σσ. 11-35.

Ημερήσιος και Περιοδικός Τύπος των ετών 1896-1897:

Εφημερίδα *Ακρόπολις*, Αθήνα, 1897-1898

https://digitallib.parliament.gr/display_doc.asp?item=47478&seg=48337

Εφημερίδα *Άστυ*, Αθήνα, 1896-1898

https://digitallib.parliament.gr/display_doc.asp?item=40995&seg=8089

Εφημερίδα *Εμπρός*, Αθήνα, 1896-1898

<http://efimeris.nlg.gr/ns/pdfwin.asp?c=108&dc=31&db=1&da=1897>

Εφημερίδα *Εστία*, Αθήνα, 1896- 1898

<https://digitallib.parliament.gr/library.asp?item=46242>

Εφημερίδα *Εφημερίς*, Αθήνα, 1897

<https://digitallib.parliament.gr/library.asp?item=43919>

Εφημερίδα *Σκριπ*, Αθήνα, 1897-1898

<https://digitallib.parliament.gr/library.asp?item=46128>

Περιοδικό *Punch*, Λονδίνο, 1897

<https://archive.org/details/punch112a113lemouoft/punch112a113lemouoft/page/n179/module/2up?view=theater>

Εφημερίδα, *La Tribuna illustrata della domenica*, Ρώμη, 1897,

<http://digiteca.bsmc.it/?l=periodici&t=Tribuna%20illustrata%28La%29#>

Στρατιωτικά Αρχεία:

Αρχείο Γενικού Επιτελείου Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Ελληνοτουρκικός Πόλεμος 1897, Φ. 1800/A/1, Έκθεση Συνταγματάρχου Πυροβολικού Τιμολέοντα Βάσσου.

Αρχείο Γενικού Επιτελείου Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Ελληνοτουρκικός Πόλεμος 1897, Φ. 1800/B/1, Έκθεση Λοχαγού Μηχανικού Αριστοτέλη Κόρακα.

Αρχείο Γενικού Επιτελείου Στρατού/Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Ελληνοτουρκικός Πόλεμος 1897, Φ. 1800/Γ/1, Σχεδιαγράμματα Επιχειρήσεων Κρήτης.

Κυβερνητικά Αρχεία:

Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής Περίοδος ΙΔ' – Σύνοδος Έκτακτη (Τ.1)

Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής Περίοδος ΙΑ' – Σύνοδος Δ' σελ.17. σελ 9-26]

https://digitallib.parliament.gr/display_doc.asp?item=48507

Πρακτικά Συνεδριάσεων της Βουλής:

Συνεδρίαση ΛΗ', 24 Ιανουαρίου 1897, σ. 291]. Διαθέσιμο στο :

<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/%CE%A0%CE%A1%CE%92%20%CE%A0%CE%95%CE%A1.%CE%99%CE%94%20%CE%A3%CE%A5%CE%9D.%CE%95%CE%9A%CE%A4%CE%91%CE%9A%CE%A4%CE%97%201896-1897.pdf>

Φύλλα Εφημερίδας της Κυβερνήσεως:

ΦΕΚ 15/27-4-1855 τ. Α' <https://search.et.gr/el/fek/?fekId=629917>

ΦΕΚ 73/10-11-1856, τ. Α'. <https://search.et.gr/el/fek/?fekId=630024>

ΦΕΚ 20/3-2-1897, τ. Α'. <https://search.et.gr/el/fek/?fekId=635538>

Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών Γαλλίας:

Ministère des affaires étrangères (1588-2007) α, *Affaires d'Orient: affaires de Crète: juin 1894-février 1897*, Paris. Διαθέσιμο στο: <https://bibliotheque-numerique.diplomatie.gouv.fr/ark:/12148/bpt6k5613890t/f11.item.texteImage>

Ministère des affaires étrangères (1588-2007) β. *Affaires d'Orient: affaires de Crète, conflit gréco-turc : situation de l'Empire ottoman : février - mai 1897*, Paris. Διαθέσιμο στο: <https://bibliotheque-numerique.diplomatie.gouv.fr/ark:/12148/bpt6k9771378r/f92.item.texteImage>

Ministère des affaires étrangères (1893-1897), *Affaires Arméniennes: Project de reformes dans l' Empire Ottoman*, (Imprimerie Nationale) M DCCC XCVII, Paris.